

Feliks Czyżewski

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland)

e-mail: feliks.czyzewski@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0899-1972>

Michał Kondratiuk, „Kultura materialna wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych XX wieku”, opracowanie graficzne, redakcja techniczna i skład Roman Sakowski. Białystok: Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrogińskiego, 2021, 398 s.

Michał Kondratiuk, "Material Culture in Białystok Countryside and Its Changes in the Light of the 20th Century Folk Dialects"; graphic design, technical editing and composition by Roman Sakowski. Białystok: Prince Konstanty Ostrogski Foundation, 2021, p. 398

Treść recenzowanej książki podzielono na następujące części: *Wstęp* (s. 11–19) oraz kolejno następujące po sobie rozdziały: *Zarys osadnictwa Białostoczczyzny* (s. 20–32), *Dzieje osadnictwa sokólskiego* (s. 33–41), *Charakterystyka językowa gwary mieszkańców wsi Nomiki i okolic* (s. 42–46), *Profesor Stanisław Glinka życiorys i dorobek naukowy* (s. 47–61), *Transkrypcja fonetyczna nazw gwarowych* (s. 62–64), *Skróty nazw jednostek administracyjnych. Inne skróty* (65–68), *Słownik gwarowy wsi Nomiki z połowy XX wieku* (s. 69–306), *Ilustracje narzędzi i przedmiotów używanych w gospodarstwie wiejskim* (s. 307–390). *Bibliografia* (s. 391–394), *Indeks osobowy* (395–396), *Streszczenie w języku rosyjskim* (s. 397–398). Zasadniczą część publikacji stanowi *Słownik gwary białoruskiej wsi Nomiki w powiecie sokólskim*. Na mapach *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (AGWB) miejscowość ta oznaczona jest jako punkt 32. „Nomiki – jak czytamy w AGWB – to dawna wieś chłopów królewskich. Swymi początkami może sięgać XV w.” (AGWB, 1980, t. I, s. 41). W latach 70. XX w., jak czytamy w AGWB, mieszkańcy tej wsi „roz-mawiają ze sobą przeważnie po białorusku, częściowo po polsku” (tamże). Notabene materiał do *Atlasu* zebrał w 1971 r. Stanisław Glinka, dołączając doń wcześniejsze zasoby własnej kartoteki (z roku 1957).

Publikacja autorstwa Profesora Michała Kondratiuka jest pozycją ważną w dialektologii słowiańskiej. Szczególna jej wartość tkwi w warstwie merytorycznej i metodologicznej. Autor, wytrawny badacz języków i dialektów wschodniosłowiańskich,

wysoko ceniony sławista i lituanista – jego biografię odnotowują m.in. encyklopedie języków białoruskiego i ukraińskiego – przedstawił wieloaspektowo pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie na obszarze wyodrębnionym na północy Kanałem Augustowskim, na południu – rzeką Bug, w granicach dawnego województwa białostockiego, obecnie podlaskiego. Terytorium to – ukazane na kilku mapach prezentujących bądź to dawne i współczesne podziały administracyjne, bądź to podziały językowe – zostało stosunkowo dobrze opisane w wielotomowym *Atlasie gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. W recenzowanej książce znajdują się wydobyte z AGWB następujące mapy: 1. *Podział administracyjny województwa podlaskiego* (s. 23), 2. *Podział administracyjny Białostoczczyzny sprzed 1 VI 1975 r. i siatka punktów w AGWB* (s. 25), 3. *Podziały polityczne i administracyjne na terenie Białostoczczyzny w latach 1569–1795* (s. 27), cezurę mapy tworzą znamienne dla historii Polski daty: 1596 – unia lubelska oraz 1795 – utrata niepodległości Rzeczypospolitej Obojga Narodów; 4. *Podziały polityczne i administracyjne na terenie Białostoczczyzny w latach 1795–1915* (s. 29), tj. w okresie zaborów rosyjskiego i pruskiego; 5. *Główne linie podziału fonetycznego dialektów wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (s. 31), mapa ta pozwala na ujęcie fonetyki gwary białoruskiej wsi Nomiki na tle innych gwar białoruskich i ukraińskich.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w powstanie przywoływanego *Atlasu* niekwestionowany wkład wnieśli – tak M. Kondratiuk, jak i S. Glinka.

Wracając do recenzowanej książki *Kultura materialna wsi białostockiej...*, należy wyraźnie zaznaczyć, że dotyczy ona życia ludności wsi białostockiej, a przede wszystkim jej kultury, mającej odzwierciedlenie w żywej mowie. Kultura i żywa mowa tej autochtonicznej wspólnoty, istniejącej od stuleci ludności, w głównej masie etnicznie ruskiej, została pokazana zarówno przez pryzmat doświadczenia badawczego autora-autochtona (urodzonego w Dubiczach, powiat hajnowski), dialektologa, jak i wiedzy wydobytej z piśmiennictwa badaczy białoruskich, rosyjskich i polskich. W publikacji zostały zaprezentowane z głęboką akrybią teksty i wnioski XIX- i XX-wiecznych badaczy omawianego pogranicza bałto-słowiańskiego i polsko-białorusko-ukraińskiego. W rozdziale *Pierwsze słowniki gwarowe języka polskiego i języków wschodniosłowiańskich na przełomie XIX i XX wieku* (s. 13–19) przedstawiono sylwetki białoruskich, rosyjskich i polskich etnografów, folklorystów, dialektologów, m.in. badaczy XIX-wiecznych, takich jak: Jan Czeczot, Zorian Dołęga-Chodakowski, Konstanty Kałajdowicz, Iwan Nosowicz, Michaił Kojałowicz, Jewfimij Karski, Aleksiej Szachmatow, Władimir Dal, Jan Karłowicz; a także XX-wiecznych, takich jak: Kazimierz Nitsch, Witold Taszycki. Spośród dialektologów – autorów słowników regionalnych Michał Kondratiuk przywołuje m.in.: Piotra Bąka, Mieczysława Szymczaka, Bernarda Sychtę, Huberta Górnowicza, Alfreda Zarębę.

Niezwykle pożyteczne dla dydaktyki uniwersyteckiej są uwagi autora recenzowanej książki na temat ewolucyjnego kształtowania się świadomości białoruskiej. Michał Kondratiuk przywołuje pogląd XIX-wiecznego etnografa Piotra Bobrowskiego:

Białorusini, nie wiedząc, że są Białorusinami, zachowali w codziennej mowie, w pieśniach, i w przysłowiach swoje wyróżniające [cechy] narodowościowe, logiczne formy, swój określony charakter, swoje prawa, zwyczaje itp. Białorusin – chłop, niezależnie od tego, czy jest prawosławnym, czy katolikiem, ma swoje przekonania, swoją moralną filozofię i przekazuje to wszystko razem z językiem swoim dzieciom i wnukom (s. 16).

Kolejne rozdziały recenzowanej książki zmierzają w kierunku swoistej koncepcji *genius loci*, to jest miejscowości wsi Nomiki i mowy jej autochtonicznych mieszkańców oraz dokumentalisty tej gwary, Stanisława Glinki, uczonego związanego w latach 70. XX w. z Pracownią Filologii Białoruskiej Komitetu Słowianoznawstwa PAN w Warszawie. Autor recenzowanej książki przedstawił szczegółowo historię osadnictwa i dzieje etnosów ziemi białostockiej, powiatu sokólskiego i wsi Nomiki, pozostającej w granicach wymienionych jednostek administracyjnych (*Zarys osadnictwa Białostoczczyzny, Dzieje osadnictwa powiatu sokólskiego, Wieś Nomiki w gminie Sokółka...*, s. 33–45).

Szczegółne miejsce w omawianej publikacji zajmuje Stanisław Glinka (*Profesor Stanisław Glinka życiorys i dorobek naukowy*, s. 47–61). Uczony ten swoje trwałe miejsce w dialektologii słowiańskiej zawdzięcza realizacji postulatu badawczego, wedle którego zasób słownictwa mieszkańców wsi jest jednym zbiorem wyrazów, zarówno tych wspólnych językowi ogólnemu, jak i tych używanych wyłącznie w określonej wspólnocie wiejskiej, tj. wyrazów gwarowych. Tezę tę udowodnił, uzyskując w swojej rodzinnej wsi Janki Młode (powiat ostrołęcki), ponad 14 tys. wyrazów i słowoform (SGP PAN, Źródła, 1977, s. 120). Podobną zasadę leksyko-graficzną Glinka zastosował, tworząc kartotekę słownictwa gwary białoruskiej wsi Nomiki. Materiał słownikowy, liczący ponad 52 tys. wyrazów i form, prezentowany jest w recenzowanej edycji.

Książka *Kultura materialna wsi białostockiej...*, obok już przedstawionych wariorów syntetyzujących stan wiedzy dialektologicznej, pełni także fundamentalną rolę dokumentu źródłowego. Lakoniczny bowiem tytuł rozdziału VII *Słownik gwarowy wsi Nomiki z połowy XX wieku* (s. 67–384) otwiera przed czytelnikiem możliwość wglądu w skarbnicę mowy ludu białoruskiego połowy XX w. Jest to ważne dzieło leksykograficzne, stanowiące zwieńczenie trudu dialektologicznego dwóch osób: nieżyjącego już Stanisława Glinki, jako eksploratora, i Michała Kondratiuka, który materiał zawarty w *Słowniku* uporządkował, zredagował i własnym sumptem opublikował. To piękny, chociaż ostatnio rzadki przykład bezinteresownej wspólnoty pracy.

Słownik powstał na materiale gromadzonym przez kilkanaście lat, głównie w dwóch dekadach lat 50. i 60. XX w. Stanisław Glinka dokumentował słownictwo wsi Nomiki w środowisku językowo obcym sobie jako badaczowi, co nie umniejsza wartości naukowej zbioru. Przywołajmy charakterystyczny dla tej konstatacji fragment książki: „S. Glinka, choć urodził się na Mazowszu, choć jego pierwszym językiem była gwara kurpiowska, to jednak poświęcił bardzo wiele lat swego życia problemom Białostoczczyzny” (s. 56).

Interesujący nas *Słownik* – dzięki pozyskaniu materiału od różnopokoleniowych informatorów – odzwierciedla zarówno statyczny charakter gwary, jak i zachodzące w niej zmiany diachroniczne (co sygnalizowane jest odpowiednimi kwalifikatorami). Redaktor naukowy *Słownika*, świadomy, że współczesny młody czytelnik może mieć niekiedy trudności ze zrozumieniem podawanych znaczeń, ułatwił ich odbiór zarówno przez wprowadzenie odpowiedników polskich i białoruskich dla zamieszczonych tu leksemów gwarowych, jak i przez wzbogacenie treści o część ilustracyjną. Układ artykułu hasłowego w *Słowniku* jest następujący: forma hasłowa podana antykwą w zapisie literackim, następnie forma gwarowa podana kursywą w transkrypcji fonetycznej, dalej znaczenie wyrazu podane w języku polskim i, jako ostatni element artykułu hasłowego, odpowiednik w języku białoruskim podany cyrylicą, por. PADPORA, gw. *patp'ora* 'podpora', brus. падп'ора падп'орка; PAPICHACZ, gw. *pap'ixač* 'popychadło', brus. пап'іхач, папихач.

Część egzemplifikacyjna opracowania *Kultura materialna wsi białostockiej...* zawiera liczne ilustracje przedstawiające: tradycyjne obiekty zagrody wiejskiej, dawne narzędzia używane w ciągu roku gospodarczego, tradycyjne środki komunikacji itd. (s. 307–383).

Recenzowana publikacja, stanowiąca swoiste vademecum wiedzy z dziejów filologii białoruskiej, dialektologii, etnografii i folklorystki, pełnić będzie również, obok funkcji naukowych, poznawczych, także dydaktyczne, kształcące. Kolejnym, ważnym jej walorem jest bowiem jasny język wykładu. Występująca tu terminologia naukowa, jak np. pojęcia *gwara*, *dialekt*, *system językowy*, daje się dobrze przyswoić już na poziomie wiedzy licealistów.

Dołączone do tekstu *Bibliografia* i *Indeks osobowy* (s. 391–396) dodatkowo podkreślają wymienione wyżej walory.

Książka *Kultura materialna wsi białostockiej wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych XX wieku* to niewątpliwie wyjątkowa pozycja w literaturze dialektologicznej, łączy bowiem umiejętnie walory pracy naukowej i publikacji adresowanej do szerokiego kręgu czytelników: nauczycieli, regionalistów i wszystkich, którzy interesują się różnorodnością wschodniego pogranicza kulturowego.

REFERENCES

- AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. (1980). Stanisław Glinka, Antonina Obrębska-Jabłońska, Janusz Siatkowski (red.). T. I. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN.
- SGP PAN, *Źródła – Słownik gwar polskich*. (1977). Mieczysław Karaś (red.). T. 1: *Źródła*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Ossolińskich.